

Fried István

Bolyongás egy/a labirintusban

Nellyke maga is hasonlított a Monarchiához, amennyiben különböző, egymásnak ellentmondó részekből volt összerakva.

(Esterházy Péter)¹

Nemzeti és nemzetközi: a század két nagy feszültségcentruma. Éljük a nemzeti érzés, a legkisebb népcsoportot is megillető jogok eufóriáját, – másrészt a multinacionális tömbök szerveződése teremt a nemzetnek kemény, csonkító normákat (hol hogyan). S egyre szaporodik a két trend közé szorult történelmi rokkantak száma (...) ami nemzeti, az zavarokkal küzd, ami nemzetközi, annak az ideologikuma nem elégséges terápia.

(Mészöly Miklós)²

Ha labirintusban bolyongó (nemzet-, nép-)személyiségeket vélek látni a XVIII–XIX. századra vonatkozóan kutatásaim közben, míg alig meghatározható, noha szüntelen változó „helyi” viszonyok értelmezésének ellenállásába ütközöm, csak némileg érzékeltetem azt a rendkívüli szövevényességet, amely – egy korábban megkockáztatott megjelölésem szerint – a „kelet-közép-európai szöveg univerzum” jellemzéséül még a 2010-es esztendőekben is elmondható, leírható. S még az sem igazíthat el, nem oldja a nem szűnő kétségeket, hogy a textus, a textura, azaz a szövedék, szövevényesség, szöveg azonos tőre vezethető vissza³, rokonítható a tarkaságáról fölismerhető szőnyeggel, mit szorgos kezek szőnek, mások felbontanak. Mivel magabiztos szerzői-alkotói kijelentések mögé nézve nem pusztán ellentmondások, rejtett, hátsó gondolatok nehezítik a tisztábban látást, hanem éppen ezek az ellentmondások, meghatározhatatlanságok, zavarok, sőt apóriák tüntethetők föl megkülönböztető sajátosságként. S ami egyrésztől alapvető gátja egy rendet célzó kutatásnak, rosszabb esetben egy rendszertervezésnek/építésnek, az másrésztől előnyére fordítható: az ellentmondások, a tudati zavarok, a nemzetinek és nemzetközinek minősített, vezetett, megbélyegzett, megdicsőített (egyszerre igazak!) tendenciák, magatartásformák éppen ezért érzékeltetik nagyon „érzékenyen” a minduntalan választól elé állított, oda kényszerülő, önmagát oda szituáló – regionális – személyiség dilemmáit, megosztottságát,

1 Esterházy Péter: *Hahn-Hahn grófnő pillantása – lefelé a Dunán*. Budapest 1991, 11.

2 Mészöly Miklós: *A negyedik út*. Budapest 1990, 81. Az idézett írás címe: „Egy jövőendő nemzet tudat felé”.

3 *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Főszerk. Benkő Loránd. Budapest 1976, III., 791., 795., 798.: szó, szőnyeg címszavak.

elbizonytalanodását, képtelenségét, a felesleges emberré válás lehetőségét. Valójában a „nemzeti” kategóriájába sorolódó individuum kizárólagosságot hirdető, az irodalomban romantizáltan küldetéses-profétikus szerepet vállaló „írastudó” nemegyszer csak leplezi megingott biztonságérzetét, kételyeit, nem annyira szerepével összefüggésben, mint inkább a szerep hatékonysága, talán jelentéssége miatt, a megváltandó nép/nemzetegyenység táborában(?) felhangzó vagy sejtetett elgondolásainak, érveinek, szemléletének megfontolhatósága ügyében. Ugyanaz a személyiség, nemegyszer önmagát is hitegetve, képzelet/képzelteti el, miszerint nem sérül meg, ha egyszerre két úr (a Rend s az izgatás/izgatottság) szolgáljaként is tevékenykedik; ha kirekesztő cselekvéssel csonkítja éppen azt a följebb említett nép/nemzetegyeniséget, amelyet az egyedül helyesnek hitt útra terelne, meggyőzné a „másik”-at „projektuma” kudarcos voltáról; s minthogy ez a fajta elképzelés ritkán jár sikerrel, az olykor fölösen szembeállított nézetek kiolthatják egymást, a székértáborokra szakitottság eleve vereségre van ítélve, kiszolgáltatottá lesz az, aki sérelmi pózban önnön sorainak csak megerősítésére, kevésbé önvizsgálatra, „világok” kölcsönös felnyitására törekszik. Mintha Széchenyi István akadémiai beszédeit sem elhangzásukkor, sem azóta szinte senki nem hallgatta volna meg, a kortársak inkább támadták; és noha Széchenyiről sokat írtak, még többet idézték összefüggéseiből kiragadott mondatait, a jó szövegkiadások között ott lelhetjük legfontosabb munkáit, visszhangtalansága ma még bántóbb, mint bármikor. 1991-ben(!) jelentek meg külön kis kötetben azok az akadémiai beszédek⁴, amelyeket le kellett volna fordítani szlovákra és románra, szerbre és csehre (egyébként az 1842-es beszédre figyelemre méltóan reagáltak „nemzetiségeink”: a kortárs szlovákok, szászok stb.)⁵, de hazai méltó befogadásuk elmaradt. Úgy hiszem, nem haszontalan, ha hosszabban idézek, már csak azért is, hogy a régió kultúráit következetesen bemutató munkálkodásnak „eszmetörténeti” hátterére figyelmeztessenek. Amikor Széchenyi akadémiai beszédeire hivatkozom, a Mészölynél olvasható nemzeti-nemzetközi dichotómiára igyekszem rávilágítani, hogy e dichotómia keltette fölös indulatok hiábavalóságát érzékeltessem. A nemzeti-nemzetközi merev, mégis épp ezért indulatos szembeállítás a (nemzet)politikában is fölmérhetetlen károkat okozhat, kiváltképpen akkor, ha egyik jelölés sem több felületes megnyilatkozásnál, ha nélkülözi a jól látható körvonalat, nem szólva a tüzetesebb meghatározási kísérlet(ek) hiányáról. Széchenyi István azok közé tartozott, akik nemzeti „fejlesztői” tevékenységük közben sem feledkeztek meg arról, hogy a merőben érzelmi állásfoglalás nem helyettesítheti e téren sem a távlatos tervezés racionalitását; a kultúragyarapítás nem merülhet ki közvetlen-gyakorlati célok realizálásának akarásában, sokat idézett „kiművelt emberfő” ideája és ideálja az intézményépítésnek, a műveltség állandó fejlesztésének fáradságos munkáját igényli. S emellett aligha felejtendő a szűkebb-tágabb kontextus: a magyarsággal együtt élt-élő és a szomszédos népekkel/nemzetekkel való megegyezés, kiegyenlítődé, a kulturális közeledés/közelítés bizonyára megértést, de legalábbis rokonszenvet érdemlő szándéka.

„Csakhogy a hazaszeretnek bármily áradozó léte – ne csaljuk e körül magunkat – soha nemcsak a magasbra nem emelt eddigelé egy népet is, de ilyesnek még csak megmentésére sem volt elégséges, ha vakszerelemre, elbízottságra s ebből okvetlen eredő mások iránti türelmetlenségre fajult. Mert ez esetben, valamint a tűz, mely legnagyobb áldásaink egyike, vajmi könnyen válhatik átokká, szintűgy szállhat a hazaszeretet szent érzelme is, ha bölcsesség nem vezérli azt, határtalanul több rosszat, mint következtetne jót.”

4 Széchenyi István: *Akadémiai beszédek*. Utószó: Kosáry Domokos. Budapest 1991. Az innen vett idézeteket a továbbiakban külön nem hivatkozom.

5 Vö. részletesebben tőlem: *Széchenyi István és a nemzetiségi kérdés*. In. Uő: *Egy irodalmi régió ábrándja és kutatása*. Budapest 2010, 81–106.

Egészen konkrétan az 1846-os esztendőben nem kevésbé dúló „rút” (nemzetiségi) viszályokra céloz följebb, az alábbiakban is. Korábban azt szegezték Széchenyivel szembe, hogy felröpta a magyar ellenzéknek, miszerint a nemzetiségek sérelmi politikáját és jogköveteléseit magyar túlzások okozták. Széchenyi azonban sosem egyszerűsítette le az égető (és – ma már látható – Trianon felé mutató) „nemzetiségi” kérdést, ellenben a türelmetlenség hozta túlzásoktól óvott, az akció-reakció feltételezése mellett figyelmeztetett a nemzeti mozgalom túlzóinak, siettetőinek tévedéseire. Mert azt nemigen tagadhatnók, hogy történelmi okai vannak, miszerint a magyar nemzeti mozgalom szervezte meg elsőnek önmagát, rövid és hosszú távú terveit ugyancsak elsőnek körvonalazta. Az hasonlóképpen igaz, hogy Magyarország nemzetiségei nem pusztán reagáltak, hanem maguk is hozzáláttak önmaguk megszervezéséhez. S ha Széchenyi István félreérthetetlené tette, hogy *„minden saját fénykörében felemelkedett népcsalád, egy magasb lépcső az istenekhez”,* akkor valamennyi nemzeti mozgalom ugyanazokkal az okokkal igazolhatja megszerveződésének jogosultságát. S bár állítható, hogy a XVIII. században megfogalmazott, azóta gyakorolt Habsburg-elv, az oszd meg és uralkodj princípiuma jelen volt az uralkodó körök gondolkodásában, némelyek kormányzási praxisában, Széchenyi nem ért egyet azokkal, akik önmagukról elhárítanák a felelősséget. Ennek fényében nem árt beleolvasnunk az alábbi sorokba: *„köztünk vajmi sokan eldődink egykori hazafoglalási modorában hisznek nemzetiséget is tűzzel-vassal terjeszthetni, nem figyelvén arra, hogy szellemi diadalokat, a minők »nemzetiségek megkedveltetése«, anyagi hatalom soha nem biztosított még, de ilyeseket jó sikerrel egyedül szellemi felsőbbtség víhat ki.*

Igaz ugyan, hogy e részben egy idő óta nagyot okúltunk és sokkal keskenyebb szigetre szorult azok száma, kik féltékeny mámorukban türelmetlenséggel hitték legjobban ápolhatni a magyarságot. Ám de azért még is mód nélkül nagyobb azon pajkos negéd és betyár szeszek súlya: mellyel nemzeti ügyünk körül forgolódik nem egy magyar, mintsem hogy a tekintetben, kivált most, midőn minden oldalról fel vannak korbácsolva a szenvedélyek, s a visszatörlés jelei is mutatkoznak mindenünnen már, egészen nyugodt kebelrel nézhetnének a jövőendő eleibe mind azok, kiknek politikai hitvallásukban a nemzetiség sajátlagos felvirágzása legelső helyütt áll.”

S ha Széchenyi pályájára tekintünk, nem epizódszerűnek nevezhető tájékozódása, Ján Kollárral megismerkedése, a szerb nyelvi mozgalom értelmezése, tárgyalásai román és szerb politikai tényezőkkel: egzisztenciális érdeket fedezett föl a magyar nemzeti mozgalom „kontextus”-át tevőlegesen formáló, részint párhuzamos, részint szétartó mozgalmak megismerésében, hol a politikai tárgyalások, hol a kulturális „megértés” eszközrendszerét mozgósítva.

Több ízben (szomorúan) írtam le, hogy a kulturális közeledés⁶ illúzióknak bizonyult, az 1950-es esztendőktől hivatalosan sugallt, közös cselekvésként feltüntetett vállalkozások ugyan nem csekély (tudományos) eredménnyel jártak, a könyvkiadásban, konferenciák, tanulmánykötetek szervezése révén számos fontos ismeret vált (ezt lehetett hinni) közkincsé, a XXI. századra azonban kitetszett, hogy hiábavalónak ugyan semmiképpen nem minősíthető több nemzedék „sziszifoszi” munkája, az „eredmény” nem áll arányban a befektetett szellemi energiával. A magyar irodalomban/irodalomtörténetben mindig akadtak, akik a szláv és a román kultúrával foglalkoztak, párhuzamokat tártak föl, a regionális irodalomtörténet üres helyeit igyekeztek betölteni, s ez jórészt elmondható a cseh, a szlovák, a szerb, a horvát és a román fordítókról, irodalomtörténészekről, művészet- és zene-történészekről, a történészekről nemkülönben, a kelet-közép-európai komparatistikára általában mégis a látványos megszakítottság, az újrakezdések sorozata jellemző, kitűnő

6 A *Láthatár* 1940-ben(!) közölte Emil Boleslav Lukáč beszédes című írását Sziklay László fordításában: *A szellemi termékek kicserélése.* Itt olvasom: *„A tartósan összehangolt, a kölcsönös tiszteletre épített rokonszenv csak a szellemi, kulturális értékek kölcsönös kicserélésével lehetséges.”* (15)

kezdeményezések maradtak csonkán, életművek nem leltek igazi és méltó folytatásra. S míg nemigen akad olyan vélemény, miszerint ne lenne lényegbe vágóan fontos (például) a Közép-Európa-vita folytatása, a regionális kutatások szorgalmazása, egy areális irodalomtörténet felé tett határozottabb lépések megtétele, viszonylag csekély azoknak a kutatóknak száma, akik bekapcsolódnának ebbe a munkába. A kétoldali kapcsolatok művelése még meg-megleli munkásait, a tágabb horizontú vizsgálódás, elemzés számára jóval nehezebb megnyerni kutatókat. Miközben a számításba vehető irodalmakban izgalmasan és sokatmondóan körvonalazódik (Kelet-)Közép-Európa, Andruchovicstól Esterházy Péterig, Stasiuktól Milo Dorig, Milan Rakovactól a lengyel Galícia-irodalomig a közeli múltban a jelenig hatóan sürgetnek szerzők a Kunderától, Konrádtól megindított Közép-Európa-elgondolás továbbírására. A tudományban azért akadnak biztató jelek: a sokoldalúan összeállított, Jiří Trávniček által szerkesztett *V kleštích dějin* című tanulmánykötet⁷ (irodalom)történeti anyagra épít, ám jelenkori kerekasztalok anyagát is beledolgozza, a régió exponenseinek megnyilatkozását közli, hogy a „vita” mai állását, lehetséges irányait, a közlések szembesítéseit szerkessze kötetté, s ezáltal a kutatás lehetséges irányait körvonalazza, s ezt folytatja a *Česká Literatura* 2012/1. tematikus száma. A magam részéről fontos kísérletnek tartom Zoran Konstantinović és Fridrun Rinner monografikus feldolgozását: *Eine Literaturgeschichte Mitteleuropas* (2008)⁸, amely a kezdetektől szinte máig kínál erősen vázlatos áttekintést, s az ilyen típusú áttekintések esetlegességei, másodkézből vett (néhol hibás) adatai, elírásai, aránytalanságai ellenére részint a további és szerföltött szükséges részletkutatásoknak teremti meg alapját, részint az alakulástörténet egy értelmezésével vitapozíciót jelöl ki, amely kiprovokál(hat)ja a hasonló jellegű megnyilatkozásokat. Másfelől az általam sokszor emlegetett Alpok-Adria (kulturális) régióknak bemutatása hoz másutt is hasznosítható tanulságokat, a szláv (horvát, szlovén), az északolasz, illetve triezsti s az osztrák irodalom összelátása, érintkezéseinek, kölcsönösségének és hatástörténetének, ezen belül a többnyelvűségnek, a diglossziának, a tematológának esettanulmányokban történő feldolgozása a regionális kutatások elméleti bázisát mélyíti el, s az elemzéseket bekapcsolja az európai kulturális irányzatok teoretikus elgondolásaiba. Ide tartozik a klagenfurti Wiesel Verlag Europa erlesen könyvsorozatának megjelenése; magam több darabot ismertettem a *Helikon* című⁹ folyóiratban: kiemelve, hogy a többnyelvű városokról (Dubrovnik, Zágráb, Budapest, Prága, Lemberg, Brno stb.), valamint irodalmi tájakról (Galícia, Isztria stb.) szóló kötetek „nemzetközi” szerzőgárdája a város és táj múltját, közeli múltját és jelenét mutatja be többnyire (szép)irodalmi szemelvényekben, (közös) német nyelvű szöveggel alakítja a különféle nyelvű verseket, prózarészleteket, az utószóban a kötetek szerkesztői mintegy szintetizálják azt a többkulturáltságot, amelyet a könyvek a szemelvények összeolvasása nyomán tanúsítanak. Ezzel nem egyensúlyozni kívántam az ezt megelőző, pesszimistának ható láttelepet, pusztán arra utalnék, hogy a kulturális közelítési kísérletek nem szünetelnek, a kölcsönös fordításirodalom, ha zökkenőkkel is, folytatódik, a kutatásban résztvevők elszántsága sem lankad. Csupán az a kérdés, miféle hatástörténetet mondhatnak a magukénak. Mennyiben vezetnek józan(abb) nép/nemzetszemléletéhez? S ezzel együtt a mindenütt művelt posztkoloniális elmélet idevonatkoztatható tanulságai milyen mértékben hatják át (legalább) a tudományos, irodalmi közvélekedést?

7 *V kleštích dějin. Střední Evropa jako projev a problém.* Red. Jiří Trávniček. Brno 2009.

8 Zoran Konstantinović, Fridrun Rinner: *Eine Literaturgeschichte Mitteleuropas.* Wien-München-Bozen 2003.

9 *Galizien.* Helikon 1998, 392–393., Istrien. Uo, 1999, 305–306., Budapest. Uo, 2002, 389., Lemberg. Uo, 2009, 289.

Az alábbiakban néhány példát hoznék arra, hogy a jelentéktelennek tetsző adatokból míféle következtetés(?), eszmetörténeti fejtegetésre buzdító üzenet(?), a kulturalitásra vonatkozó tétel(?) olvasható ki. Egészen (apró?) adalék: a joggal nemzeti ünnepként megtervezett, Smetana nemzeti operájával, a *Libuše*val megnyitott prágai Nemzeti Színház első előadásán jelen volt Rudolf trónörökös, méghozzá nem magánszemélyként, hanem a magát cseh királyként meg nem koronázható uralkodó, I. Ferenc József képviselőként. Akár kákániainak nevezhető a szituáció, a cseh kultúrát, művészetet emancipálni meghirdetett gesztushoz az az uralkodó járult hozzá, aki viszont a magyar és osztrák politika sugallatára nem volt hajlandó elfogadni a cseh koronát. Ugyanis a legfelső magyar és osztrák „körök” a trializmus megvalósulásától rettegtek, a magyarok a szlovákok lakta területek önállósulásától tartottak, az osztrákok egy más értelemben vett cseh túlsúlytól. Az opera bemutatója ugyan szorosabb értelemben egy kulturális cselekvést emelt nemzeti akcióvá, ennek üzenete nem pusztán kulturális jellegű volt, különösen, ha figyelembe vesszük a cseh őstörténeti tematikát, a független cseh történet deklarálását, a nemzet atyjának, František Palackýnak történetírásából és a Zöldhelyi-kéziratból származó történet messzehangzójává tételét. Ehhez Rudolf trónörökös asszisztált, nyilván jó arcot vágott mindehhez, a felszínen, protokolláris szinten elfedődtek az alapvető ellentétek: Rudolf főherceg nem politikai ünnepségre érkezett, hanem kulturálisra. Csakhogy ez a kulturális ünnepeg mégis politikai volt, a cseh résztvevők ezt így fogták föl. Része a cseh mozgalomnak, amely Prágában létre akarta hozni a saját Nemzeti Színházat, a saját egyetemet. Ez az elkülönülési aktus egyben politikainak is nevezhető, annak minősülő terv része volt, s ha a szuverén cseh államiság (amely a csehek szerint 1867-ben a magyaroknak kijutott) kivívása egyelőre nem sikerült, a kulturális előkészület fokról fokra megvalósította a maga (messzeható) akcióival a politikai értelmű, államjogi szuverenitás előkészületeit. A *Libuše* (Libussa) szövege félreérthetetlenül üzent a nézőknek/hallgatóknak, Smetana zenéje ugyan beleilleszkedik a késő romantikus áramlatba (Smetanának egyébként Liszt Ferenc mellett Brahms volt támogatója, noha nemzetivé színezve); nem ez volt az első, nemzeti igényvel készült operája, a régi cseh mondák közül kiemelt Dalibor már hirdette a cseh tematikának, operának (nemcsak) színpadképességét, (hanem) mozgósító erejét is.

A történet azonban más oldalról is megközelíthető, s ez csak részben erősíti a „nemzeti elbeszélés” alakzataiban formálódó művészeti elgondolást. Már a Dalibort is, miként a *Libušet*, Smetana a csehországi német költő, Joseph Wenzig librettójára komponálta. A librettót aztán németből fordították csehre. A kutatások szerint a Dalibor cseh szövegét zenésítette meg Smetana, míg a par excellence cseh nemzeti opera, a *Libuše* német szövege szolgált az opera zenéjének alapjául, az előadás azonban cseh nyelven szólalt meg. Csakhogy viszonylag kevesen tudták, s akik tudták, azok helyesnek érezték, a *Libuše* német nyelvű librettóját csak 1951-ben(!) publikálták.¹⁰ Így a *Libušet* záró két sor, amely az opera emblemikus üzenetévé vált, s a dicső jövőt célozta meg, eredetileg németül szólt¹¹, mintegy a német–cseh kétnyelvűség jegyében. Ennek eltagadása meglehetősen beszédes gesztusa a XIX. század végének, és jelzi, mely nyelvi-kulturális hagyomány tagadtatott meg. Tudniillik a cseh–német kultúraátzövődések fokozatosan rejtett történetként élték búvópatak-életüket, olykor olyan jelentéssel töltődtek föl, mintha a cseh–német „rivalizálás” öröktől fogva létezne, ezt sugallta Palacký a cseh történelem lényegét körvonalazgatva; s ennek mintegy párhuzamaként a német kapcsolatnak, hatásnak hol abszolutizálása, hol lényegtelené kicsinyítésének képzele formálta a nemzeti irodalom/

10 Antonín Měšťan: *Das Libretto zu Bedřich Smetana Oper »Libussa« als literarisches Werk*. In: *Festschrift für Wilhelm Lettenbauer zum 75. Geburtstag*. Hg. Antonín Měšťan, Eckhard Weiher unter Mitarbeit von Peter Drews, Heinz Miklas. Freiburg i. Br. 1982, 119–131.

11 „*Mein theures Volk wird nicht vergeh'n / Aus Grabesnachten herrlich neuersteh'n.*” „*Můj drahý český národ neskoná, / on pekla hrůzy slavně překoná.*” A 10. sz. jegyzetben i. m.

zene/művészettörténet-írás nem egy teoretikusának szemléletét. Egyetlen példa: a magyar színjátszás kezdeti botladozásának, továbbfejlődésének akadályaként minősült a pest-budai német színház/színjátszás, az a tétel öröklődött a XIX. század második felében és a XX. század jó részében, mintha a birtokon belüli német színjátszás ki akarta volna szorítani (például Pest-Budáról) a magyart, a XIX. század jó részében ez fordítva igaz. Az önelvű nemzeti művelődés múltját és jelenét konstruálta meg a nemzeti látószög kizárólagosságát elgondoló, népszerűsítő, kötelező érvényűvé emelt (művészet)történet-írás, amely részben szakított ugyan a pozitivistá „hatásológia”-val, de egyben lemondott a tágabban értett, regionális kontextusról. Minek következtében legfeljebb folklorisztikai érdekességgé lett a kétnyelvűség, a kulturális önállóságot fenyegető tényezővé a többnyelvű, többkulturáltságú városok és tájak másik nyelvű lakossága, és kitörlődött az emlékezetből a hajdani együttélés; s ehhez azok a szerzők is hozzájárultak, akik ebben az együttélésben lettek meg korai műveik témáját. Smetanánál maradvá: 1854-es *Győzelmi szimfóniájába* belekomponálta a császári himnuszt, hogy az 1874-es esztendőben megalkossa a *Hazámat*, a cseh tájak zenei képét; Dvořák a szláv összefogás jegyében *Szláv táncokat* komponált, *A cseh erdőből* című opusát azonban Stefánia főhercegasszonynak ajánlotta. Mindernek ellenében (az irodalmat a többrendszerűség alakzatának példájául felfogva) az újabb kutatás még ott is vitatja az egyoldalú „nemzeti” beállítás célszerűségét, ahol a nemzeti idolkétségsbe vonása százados jelentéstulajdonításokat ingat meg. Slawomir Wollman¹² szlavista komparatistikájától eltérően, igaz, német akadémiai közönség előtt, mutatott rá arra, hogy a szlávok irodalmi kölcsönösségét röpiratba fogalmazó Ján Kollár nem elsősorban életrajza révén részese több kultúrának, hanem költői (és más területekre kiterjedő) munkássága révén. A kissé bonyolult és a szlovák irodalom történetében nyelvváltásokkal tarkított nyelv- és irodalomszemlélet, „nyelvi műalkotás” szempontjából egyként számon tartott személyisége a szlovák és a cseh irodalomnak, az összehasonlító szlavisztika struktúrájának alakulástörténetében jelentékeny szerephez jutott, ám az osztrák monarchia szláv irodalmainak nemzetek fölötti rendszeréhez éppen úgy odasorolható, mint a Hungaria litterata struktúrájához, folklorizmusával és más országokból érkező impulzusok aktív recepciójával a szélesebb közép-európai és az általános európai struktúrának is részese. Ebből a szempontból teljesen mellékes, hogy miként vádolta már 1821-ben, egy Svájcban kiadott folyóiratban közölt röpiratszerű cikkében magyarosítással a magyarokat, miként küldte a szláv pokolba Árpádtól Dugonicáig mindazokat a magyarokat, majd nem magyarokat, akik – szerinte – vétettek a szlávok ellen, miként küzdött a szlovák irodalmi nyelvet megteremtő, és szerinte szeparatista L’udovít Štúr és társai ellen, miként átkozta el az irigy Teutóniát – ami költői, nyelvész, történész, sőt régészeti munkásságát illeti, a magyar párhuzamok, sőt kapcsolatok nem feltétlenül negatívak, a kultúraterjesztés mediális vonatkozásai részint az 1819–1848 közötti Pest-Buda művelődésének mellőzhetetlen részesévé avatták (újságcikkei, nyilatkozatai Pest-Buda német és magyar nyelvű sajtójában jelentek meg, könyveit pest-budai nyomdák adták ki, e városban támadták és védték meg törekvéseit, röpiratban és a sajtóban), ugyanakkor a kelet-közép-európai petrarkizmusnak éppen úgy személyisége, mint Kisfaludy Sándor, vagy a hangvétellel, ars poeticájával tőle alapvetően különböző szlovén France Prešeren.¹³ Népköltési gyűjtésének vannak szlovák előzményei, de nem függetleníthető az akkor már Európa-szerre ismert, Goethétől és Grimm-től méltatott, 1814-től sorozatban megjelenő Vuk Karadžić-féle szerb gyűjtéstől, amelyből

12 Slawomir Wollman: *Die Literaturen in der österreichischen Monarchie*. Nordrhein-Westfälische Akademie der Wissenschaften, Vorträge G 327, Opladen 1994.

13 Vö. tőlem: *Ján Kollár és a magyar irodalom*. In: *Uő: A névadás lehetőségessége*. Pozsony/Bratislava 2004, 51–68.

magyar válogatás két esztendővel a Kollár kiadta *Národnie zpiewanky* (1834/35) után jelent meg. Attól a Székács Józseftől, aki ugyanabban a házban lakott, mint Kollár, akiről viszont Székács elismerőleg emlékezett meg kötetéhez fűzött írásában.

A följebbi példa nem elsősorban kapcsolattörténeti jelentőségű. Noha Sziklay László magisztrális tanulmánya¹⁴ óta elképzelhetetlen Kollár munkásságának olyan bemutatása, amely nincs tekintettel arra a városi környezetre, amelyben a szlovákon (és elsősorban a magyarokon) kívül szerb, újjörög, román kulturális törekvések, intézmények működtek, az akkor még átlátható területen, egymás mellett, esetleg ugyanannál a kiadónál publikálván, mindenesetre a korszakban e városban megjelenő magyar, német és szerb sajtó által figyelemmel kísérve. Annyit kiegészítésül, hogy a Habsburg Monarchia városainak német nyelvű sajtója, nem csak a bécsi, amely természetesen számolt Bécs soknyelvűségével, s ezt is több ízben kifejtettem, nem akadályozta a nemzeti mozgalmak kulturális önszerveződését, éppen ellenkezőleg, több vonatkozásban nyitott teret a kölcsönös ismerkedésnek.¹⁵ Elsőnek talán azt érdemes említeni, hogy főleg a divatlapok, de mások is, híreket, tudósításokat vettek át a többi városi német nyelvű lapból, s így a még nagyvárosnak igazán nem minősíthető városok polgári/kispolgári közönségének láthatarát tágitottak. Aztán nem mellékes: miként váltak nem csak lokálpatriótává, hanem hazaiává, nem pusztán a német nyelvű polgárság társasági életéről, színházáról, intézményeiről tudósítván, hanem a „többségi” kultúra fejleményeiről is. A *Pesther Tageblatt* szorgalmasan közölte magyar költők verseit, s átvett a szláv irodalomból, „folklor”-ból is darabokat.¹⁶ A magam részéről korábban a közvetítő-kiegyenlítő jelleget hangsúlyoztam, ehhez hozzátennem ezúttal (a följebb említett többrendszerűsége utalva): olyan köztes helyzetet tudatosítottak maguknak a többnyire német nyelvű hírlapírók, kulturális munkások, szerkesztők, amely nem zárta ki, hogy a németnyelvűséggel, a városi német nyelvű lakosság újságbeli képviselőjének vállalásával párhuzamosan ne szolgálják a német fordítások révén egyfelől a kulturális cserét, másfelől a német nyelvű Európának szánt híradást, részint a terület többkulturáltságáról, részint az egyes, önmagukat egyre inkább nemzetiként meghatározó kultúrák, irodalmak – hogy Wollman kifejezését idézzem – az általános európai struktúrába illeszkedéséről.¹⁷

A kulturális közeledés „szolgálatába” állított kapcsolattörténeti kutatás, miközben jórészt mellőzhetően anyagot bányász elő a feledésből, felejtetésből, talán a pozitivisták örökségre emlékeztető módon, kevésbé hierarchizálja az irodalomtörténet adatait: egyfelől fölösleges volna vitatni, hogy joggal magasra értékelt poéták nem minden esetben merítenek csúcsteljesítményekből, nemegyszer feldolgozzák, újrastrukturálják egy előző korszak termését olyan módon, hogy kevésbé válogatnak a „nemes” és a „nem nemes” források között. Másfelől viszont – és ezt polémikus módon a kutatás több ízben fölvetette anélkül, hogy az álláspontok közeledtek volna egymáshoz – egyáltalában nem elhanyagolandó, hogy milyen tényezők, miféle alkotók hozzák létre (például) a kapcsolattörténeti folyamatot; kik azok a szerzők, akik határozottan és tudatosan kilépnek az önelvűségből, és nyitnak (régiókról van szó) nem pusztán a differenciáltabb kultúrák felé, hanem

14 Sziklay László: *Ján Kollár magyar kapcsolatai Pesten*. In: *Tanulmányok a csehszlovák magyar irodalmi kapcsolatok köréből*. Szerk. Zuzaa Adamová, Karol Rosenbaum, Sziklay László. Budapest 1965, 139–175.

15 Vö. tölem: *Die Kultur des Bürgertums deutscher Muttersprache in Pest-Ofen zur Zeit des Vormärz*. In: *Methodologische und literaturhistorische Studien zur deutschen Literatur Ostmittel- und Südosteuropas*. Hg. Anton Schwob. München 194, 81–94.

16 László Sziklay: *Slowakische Volkslieder im »Pesther Tageblatt«*. *Studia Slavica* 1966, 405–412.

17 A kelet-közép-európai német, magyar, szerb, szlovén nyelvű szerzők kétnyelvűségéről, kettős kulturáltságáról vö. *Schriftsteller zwischen (zwei) Sprachen und Kulturen*. Hg. Antal Mádl, Peter Motzan. München 1999.

egymásra is figyelnek, a közös és párhuzamos folyamatokra is reagálnak. Még akkor is, ha reagálásukat látszólagos elzárkózás jellemzi. Ján Kollár sohasem deklarálta érdeklődését Pest-Buda magyar kulturális történései iránt, életműve (s itt nem pusztán említett népköltési gyűjteménye jegyzetanyagára hivatkozom, amelyben magyar adatközlők is lehetők) igazolja, hogy költészetében nemegyszer hasonló kérdéseket hasonló módon tett föl, mint Kisfaludy Sándor vagy Vörösmarty Mihály, jóllehet filológiailag mind ez idáig bizonyítatlan (maradt), s feltehetőleg bizonyítatlanul is fog maradni, hogy genetikai kontaktust lehessen kimutatni. Népköltési gyűjtésében ellenben ott lelhetők az együttélés nyelvi emlékei, mindenekelőtt a két- és háromnyelvű versikékben, amelyekhez hasonlókat (olykor megegyezőket) a közköltészet magyar kutatói szintén fel tudnak mutatni.¹⁸ A többnyelvűség tudatosításától az egynyelvűség irodalmáig ugyancsak érzékelhetők a párhuzamok, miközben a kölcsönös érdeklődés intenzitása csökken, de sosem szűnik meg. Arany János ugyancsak beállítható, a kelet-közép-európai irodalmi folyamatban, költői műveinek cseh, szerb, osztrák vonatkozásai a tárgy történeti kutatásból ismerhetők, az általa szerkesztett lapok anyaga ezen messze túlmutat, akadémiai munkálkodásában ott látható a hivatalos kapcsolatfelvétel megannyi dokumentuma, az eddigieknél több figyelmet érdemel szlovák és cseh utóélete (pontosabban már Arany életében megkezdődött műveinek előbb a magyarországi németektől szorgalmazott német nyelvű, majd többek között szerb fordítása, s mindezek a fordítások hozzájárultak az olyan költőszemélyiség létesüléséhez, aki a szlovák vagy a szerb irodalomban hasonló funkciót látszik betölteni, mint Arany a magyarban: részint a nemzeti klasszicizmus címszava alá besorolható poétatípusról van szó, részint azonban arról, aki messze nem zárkózott el a romantika újragondolásától).

Mindezt figyelembe véve lapozok bele egy francia–cseh vállalkozásba, 2011-ben, a párizsi Szláv Intézet és a brnoi Masaryk Egyetem gondozásában kiadott kötetbe¹⁹, amely a régióproblémák középpontjába állítja, a kötet címébe vetíti ki a kultúra és az önazonosság (identitás) kérdését, az alcím sugallja, hogy a nemzeti kánonban előkelő helyet elfoglaló szerzőkre, művekre épít, s minthogy kultúráról van szó, zenei és képzőművészeti sort is bemutat, továbbá a historiográfiára és a történelemszemléletre vonatkozó nézeteket is kifejti. A nagy igényű projektum megvalósulása azonban jelzi, mily távol vagyunk részint a kelet-közép-európai kultúratörténet megírásától, de jelzi azt is, hogy az additív, egymás mellé állított tanulmány sorozat alapja lehet a szintetizáló, összehasonlító, párhuzamokban és eltérésekben gondolkodó szemléletnek. A bevezetőt közlő Michel Masłowski a Közép-Európa-gondolat (Europe centrale, Csáky Móric Zentrálopeuropa-elgondolásával rokonítható!) feltalálásával, megalkotásával, az arra való rátalálással foglalkozik, ami a szláv „adatokat” illeti, alapos ismeretek, ami a magyarokat, másodkézből származó tényezők alapján. A szorosabb értelemben vett történeti, eszme- és irodalomtörténeti folyamatot rekonstruálja, hogy a többféle képpen értelmezett, a cseh, lengyel, magyar disszidens értelmiség által fölvetett Közép-Európát kulturálisan többé-kevésbé jól körülhatárolható területként értelmezze: a kulturális nemzet jó darabig mintegy helyettesítette a politikai nemzetet, ennek sokféle „előnyé”-vel, még több hátrányával, ami a kelet-közép-európai kultúrák „nyugati” befogadását megnehezítette, nemegyszer egy politikai esemény függvényévé tette mint az imagológiai tényezőt (példám legyen Balzac lengyelségképe), mind pedig a fordításokat (Petőfi német nyelvű sikeréhez legendája is hozzájárult). A lengyel szerző erősen kitérít a Europe centrale (történelmi és kulturális) határait a

18 Vö. tölem: *Bevezetés az összehasonlító irodalomtudományba*. Budapest 2012, 170–188.

19 *Culture et identité en Europe centrale*. Canon littéraires et vision de l'histoire. Sous la direction de Michel Masłowski, Didier Francfort et Paul Gradwohl en collaboration avec Anne Nercessian et Clara Royer. Paris-Brno 2011.

Balkán, a Baltikum, illetőleg a keleti szláv világ felé (fehérorosz szerzőket is bevonva), balkáni történelmi események későbbi közép-európai megfelelőit keresve, ugyanakkor a nemzetek szerint tárgyalt fejezetek között a lengyel, a cseh, a szlovák, a magyar, a zsidó mellett mindössze az ukránt leljük, a szlovént és a horvátot nem. Más kérdés, hogy a Szlovákia címszó alatt tárgyalt szlovák irodalomtörténetbe Ján Kollár aligha sorolható be, hiszen tevékenysége nem a mai Szlovákia területéhez köthető, Pesten, majd Bécsben élt, elutasította a mai Szlovákia területéről érkező hívást, mivel nem volt hajlandó feladni pesti, központi jellegű állását, hivatását. Ez azonban a kisebb ellenvetések közé tartozik, bár messze nem lényegtelen: ugyanis ez az „állami-politikai” nézőpont eltereli a figyelmet arról, amit néhány dolgozat hangsúlyoz; szó esik a kontinuitás versus diszkontinuitás problémájáról, a nem a XX. században kezdődő emigráns kultúráról, a több kultúrában való tevőleges jelenlétről (ilyenről elsősorban cseh–szlovák viszonylatban olvashatunk); Hviezdoslav magyar kulturális kapcsolatai közül egy felsorolásban lelhető csupán Madách-fordítása, Petőfi- és Arany-fordításai nem, magyar nyelvű zsenegéiről nincs említés, mindössze arról olvashatunk, hogy viszonyt alakított ki a történelmi Magyarországgal. Noha az említett bevezető alaprajza lehetőséget kínálna a fordítástörténetre, ehelyett a „nemzeti” fejezetek színvonalas ismertetésére törekcszenek, s legfeljebb „világirodalmi” kitekintések, valamint a nemzeti kánont tartalmazó szerző- és műlisták tartalmazzák azt a névsort, amely a „nemzeti” irodalmat segít elhelyezni tágabb kontextusában. Ám a közép-európai kultúrák szembesítése elmarad, a zenei fejezet ezt jórészt sikeresen megteszi.²⁰

Újra örömmel, ám a mélabú némi árnyalatával állíthatom: valami ismét elkezdődött, a francia–cseh együttműködés valami lényegire figyelmeztet, a terjedelmes tanulmánygyűjtemény a „nemzeti” tudományok jeleseinek megszólaltatásával kitűnő „alapanyagot” szállít az értelmezők számára: persze olyanok hasznosíthatják a leginkább a kötet értekezéseit, akik legalább két kultúrában, irodalomban, nyelvben jártasak, akik a bőségesen fömlegetett költő/író/művész-nevekhez valóban képesek műveket társítani, s akik elvetik azt a még mindig fölbukkanó módszert, miszerint kézikönyvekből, lexikonokból és egyéb segédanyagokból kívánnák a szintézishez szükséges adatokat kinyerni. Ahelyett, hogy intő szempontokként olvasnák (például) ennek a könyvnek dolgozatait. A szintézist sokan, éppen nem megrovandó módon, végcélként látják; elfelejtve, hogy (nevezzük néven) aligha érintkeztethető szorosabban egy francia vagy egy cseh „világirodalom”-elképzelés; máshová helyezi a hangsúlyokat egy horvát meg egy magyar Közép-Európa-projektum; részint az irodalomtörténeti/elméleti iskolázottság, hagyomány eltérései miatt különféle előzményekre építhet az a regionális szemlélet, amelynek középpontjában az erős strukturalista elmélet áll (a cseheknél vagy a szlovákoknál érhető tetten), megint más típusú „rendszer” szerveződhet a szellemi-történeti indíttatású irodalomtörténeti/tudományos nézőpontoktól meghatározott kultúrában. Konkrét példával élek (egyébként összeegyeztethető) regionális elgondolásokról tőprengve. Egy magyar értekező a régiós modernség áttörésekor kétségkívül Ady Endre költészetét, költészetszemléletét vélheti kiindulópontnak. Ugyanerről a periódusról egy horvát kutató, Miroslav Krleža munkás-

20 Összehasonlító zenei fejezet lelhető az alábbi régiótörténeti kiadványban: *History of the Literary Cultures of East-Central Europe. Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Century*. Eds. Marcel Cornis Pope, John Neubauer. Amsterdam, Philadelphia 2004. Vö. John Neubauer: *Nationaloperas in East-Central Europe. I*, 514–522. Egy apró megjegyzés: a pápai születésű Ruzitska József, a *Béla futása* komponistája nem szlovák származású. Ruzitska Ignác született Bazinban (Pezinok), nem rokona Józsefnek, egyébként a születés helye önmagában semmit nem bizonyít egy nyelvi-kulturális-„nemzeti” tudat felől. A cseh nemzeti zene formálódásáról Smetana életművében: Rudolf Flotzinger: *Modern Musik – Musik der Moderne. Ausgangsüberlegungen und -Hypothesen. In nach kakanien*. Hg. Rudolf Haller. Wien-Köln-Weimar 1996, 199–266. különösen 246–247.

ságának jelentőségét hangsúlyozza, ebben az esetben Krleža Ady-fordításai, -értekezései fontos részei ugyan a Krležát sok tekintetben meghatározó kontextusnak, ám Ady mellé osztrák, orosz, olasz, skandináv szerzők lépnek, mint akikhez Krleža tevékenységét genetikus kapcsolatok fűzik. Mármost Ady lírája ugyan messze nem jelentéktelen előképe a krležai gondolkodásnak, ám ez a líra az említett modernségekkel együtt lépteti Krleža líráját, prózáját, drámáinak egy részét dialógusba a szelektíve olvasott Ady-költéssel. Leegyszerűsítve: egy magyar modernség-elgondolásban Ady kerül az értelmezés középpontjába, az anyanyelvi és a más nyelvi hagyomány által kijelölt, módosított, újragondolt pálya alakulását vizsgálva. S ha Adyt a szláv és román hatástörténeten többnyire kívülre helyező magyar kutatás „kevesli”, vagy egyszerűen másképpen látja Ady modernségének áttörését, a horvát kutatás számára (egybehangzóan a kortárs szerb és szlovák irodalomtörténessekkel) Ady modernsége eltérő módon értékelődik: némi túlzással Krleža, VI. Roy, Crnjanski, Manojlović, E. B. Lukáč, J. Smrek számára Ady jóval modernebbnek tűnik, mint esetleg egy erre a viszonylatra nem, vagy alig tekintő magyar értelmező számára. Ismétlem: összeegyeztethető szempontokat állapíthatunk meg, de az egyeztetésre mindenképpen szükség van, mivel a „nemzeti”-anyanyelvi, a más irodalomtörténet/tudomány felől szemlélt irodalomértelmezés, valamint a többféleképpen fölvázolható regionális irodalomtörténet különféleképpen hiszi, tudja megírhatónak, adott esetben, a modernség irodalomtörténetét. Francia kézikönyvünkben Ady előbb egy tudománytörténeti adatban bukkan föl, utóbb a magyar irodalom fontos eseményeit tartalmazó táblázatban, majd a magyar modernség alkotóinak névsorolvasásakor, végül egy mai eseményt kommentáló lábjegyzetben, csupán nevét említve. A sok hasznos információt tartalmazó szlovák fejezetet úgy írta meg szerzője, hogy abban alig találhatunk említést magyar szerzőkről, az említett Madáchon kívül az anyanyelvi irodalommal párhuzamos jelenségek között Petőfi található (a lengyel himnusz szerzője, Wybicki és K. H. Mácha között), ám mintha a XIX–XX. század szlovák és magyar irodalmi egymásról szinte tudomást sem véve léteztek volna egymás mellett. Igaz, E. B. Lukáč és J. Smrek csupán a tabellában kapnak szűkös helyet. Hozzá kell tennem, hogy a XX. századi magyar irodalomról szóló fejezetben kizárólag „nyugati” párhuzamok, előszövegek bukannak föl, talán a francia nyelvű célközönségre tekintettel. Eszerint további eltérések okozója lehet, hogy a regionális irodalomtörténet a nyugatnak, a középnek vagy a keletnek készül-e. Még több problémát okozhat, jöllehet az „eredményesség”-et és a célszerűséget (ezzel szoros összefüggésben a megbízhatóságot és továbbgondolhatóságot) nem zárja ki, hogy a regionális szemlélet többféleképpen realizálható. Az eleve „transznacionális”-nak, egyesek szótárában „nemzetekfölötti”-nek hitt, körvonalazott, feltételezett kiindulópont éppen úgy rejthet (többnyire előre kiszámítható) csapdákat, mint az egy „nemzeti” irodalom köré felvázolandó kontextus keresése. Míg az előbbi sem mentesül minden esetben az utóbbi „prekoncepció”-inak túlsúlyától, az utóbbi átveheti az előbbi más típusú aránytalanságait. Ugyanakkor a saját meg az idegen szembe-sítése akkor lehet produktív, amennyiben mindkettő konstruált voltára vetül fény, és egyik sem abszolutizálódik. Annak nyílt közlése, hogy mi és miért vezeti a regionális kutatást, tisztázni segíti azt, hogy milyen nézőpont alapján kívánja elhelyezni a „nemzeti” irodalmi korszakokat, szerzőket, irodalmi komponenseket részint a tudományköziség, részint az irodalomköziség tágabb mezején. Az érdekl-e, hogy a sajátként konstituált tényező vagy jelenség miként lép párbeszédbe az idegenként konstituálttal (akár egy irodalmon belül: miféle kapcsolódási pontja van, lehet a tengerparti horvát irodalom késő reneszánsz és barokk alkotásait bemutató monográfiának, evvel párhuzamosan a kaj-horvát barokk más jellegű kapcsolódási pontjait konfrontálva szemügyre véve, kialakul-e egy többretegű, „megosztott”, ám éppen ebben a megosztottságban regionális sajátosságokat fölmutató horvát barokk irodalomról szóló elképzelés, ez hogyan illeszkedik egyfelől a barokk

szlávizmusba, másfelől milyen összehasonlítási eljárás keretében vehető egybe a magyar barokk műveltséggel), és megfordítva a kutatási irányt, egy európai vagy regionális irodalmi/irodalomtörténeti periódus felől haladva az egyes „nemzeti” irodalmak irányába, hogyan valósul meg az önmeghatározás, milyen jelentőséghez jut a saját meg az idegen?... A barokk példánál maradva, Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelme* tágabb világirodalmi környezetéről, az antik és a barokk hagyomány összejátszásáról Arany János értekezett akadémiai székfoglalójában (*Zrínyi és Tasso*); viszont Zrínyi horvát forrásai, párhuzamai, hatástörténete nem egyszerűen kiegészítik Arany János máig érvényes megállapításait és hasonlításait, hanem a nagyvonalúan világirodalminak nevezett elhelyeződést a regionálissal árnyalják, és nem feledkeznek meg az értelmezésben létrejövő kölcsönhatás tényezőjéről sem (nemcsak Tasso felől lehet olvasni Zrínyit, hanem Zrínyi felől is Tassot, mindkettőt az európai latin, illetve vulgáris nyelvű barokk eposzok felől úgyszintén, a horvát–magyar összefüggések a „saját”-ot hangsúlyozzák, a benne rejlő, megértett „idegen”-nel együtt).

Az újabb korokban sem elképzelhetetlen az efféle vizsgálat. Jókainak „személyes” konfliktusai során a nemzetiségi kérdéshez fűződő elgondolása sokféleképpen változik, másképpen az országgyűlés költségvetési vitáinak visszhangjában²¹, másképpen a nevezetes írói jubileum alkalmából, másképpen az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben szerkesztésekor. Mindezek részeivé válhatnak egy nem elsősorban magyar, hanem ezzel együtt magyarországi művelődéstörténetnek. A következő kérdés Jókai cseh, lengyel, szerb és román utóéletére vonatkozhat: a Jókai-művek sikere azonos vagy hasonló forrásokból táplálkozik-e, mint a német siker? A németek által többnyire szórakoztató vagy kalandregényként, mindenestre átromantizált történessorozatként olvasott Jókai-művek talán tematikájukkal, román, szerb, horvát, szlovák, lengyel vonatkozásaikkal keltették volna föl a regionális érdeklődést? Ez semmiképpen nem magyarázza például a cseh (Jan Neruda!) és a lengyel sikert; talán a regény regionális alakulástörténete következtében ismerhetett rá – többek között a cseh és a lengyel olvasó – olyan „idegen”-re, amely rokoniítható a sajátnak érzett művekkel, illetőleg, amely idegenben valójában a saját számos vonása fedezhető föl. A másik kérdés úgy fogalmazható meg: a Jókai által népszerűsített prózai alakzatok hozzásegítették-e az említett irodalmakat a saját változat elfogadtatásához, népszerűsítéséhez? Valahogy olyan módon, ahogy Jókai átvette, módosította, integrálta és sajátjává hasonította a francia regényírás nem egy eljárását, témáját és szereplői megjelenítését. Természetesen egészen más megközelítési módot igényel az olyan jellegű problémafelvetés, amely egy egész korszak (stílus- és/vagy történelmi korszak) lényegét törekszik körvonalazni, netán a följebb említett áttekintő irodalom/kultúratörténetekhez hasonló műveket megszerkeszteni. Aligha vitatható, hogy bármely (nemzeti irodalmi vagy regionális) szintézist meg kell előznie fogalmak tisztázásának: mi a nemzeti irodalom? miért jogosult és milyen alapra helyezhető az adott regionális szintézis? Ezt viszont előtanulmányok, viták sokaságának kell(ene) megelőznie, a kétoldalú konferenciákból is származhat tetemes haszon, míg a regionális szintézist célzó szimpóziumokban is lehet

21 Talán nem fölösleges Hulicius Fr. Szaniszló Jókainak 1885. január 31-éről kelt leveléből idézni. A magyarul író cseh(országi) lakos Jókainak 1885. január 22-i parlamenti beszédére hivatkozik: „*Nem tartom panszláv üzelemnek, ha valaki a magyar kulturális törekvéssel parallel a maga nemzetiségének kulturális törekvését állítja oda mellénk. Mi nekünk Magyarországot még egyszer meg kell hódítanunk s ezt csak a szellem eszközeivel tehetjük s az érdekek kiegyenlítésével, hogy ezen országban minden ajku fia érezze magát idehaza. A nagy hadjárataiban többé a mi ócska fegyvereink bennünket meg nem segítenek. Le kell vetnünk a farkasbőr kaczagányt és fel kell vennünk a bőrkötényt.*” Jókai Mór levelezése (1876–1885). Összegyűjt. és s. a. r. Győrffy Miklós. Budapest 1997, 270. (A helyesírást korszerűsítettem.)

üresjárat. Csáky Móric²² több ízben fölemelte szavát az egyoldalúságok ellen: meghatározott időszakokban népcsoportok és kultúrák heterogenitása mellett hangsúlyozandó a Habsburg Monarchia egyes országainak, királyságainak „pluralitása”; és az egységes, holisztikus tendenciák a XVIII. század végén, II. József intézkedései révén „ébresztették föl” az autochton, pluralisztikus (nemzeti) hagyományokat, amelyekre fokozatosan egyre inkább építettek a nemzeti ideológiák, amelyek a széttartó, ám a saját berkeikben konfliktusoktól mentes nemzeti társadalmat célozták meg, türelmetlenek lettek, nem túrvén az idegennek véltet, azt mintegy szisztematikusan kikülöníteni törekedtek. A XIX. században lett általánossá, hogy a nemzeti mozgalmak arra irányulnak, hogy – mintegy pluralitástól mentes – nemzetállamokat hozzanak létre, ez hirdettetett meg a „fejlődés” legmagasabb fokául, ennek megfelelően kapta a(z irodalom-) és a művészettörténet, a történetírással együtt feladatát, hogy igazolja e célt. Persze, a komparatistikák átvilágíthatják az egymás ellen irányzott ideológiák, ideologikus alkotások irodalom- és történetiszemléletek párhuzamosságait, sőt érintkezéseit, egymástól kölcsönzéseit, de azt is, hogy a följebb Csáky Mórictól holisztikusnak nevezett elgondolásokkal szemben miként élt tovább, szerveződött, formálódott egy (több) alternatív ajánlat. Nem pusztán a látványos politikai, gazdasági, kulturális közeledés, kiegyenlítődé olykor szintén ideologikus megfontolásai fogalmazódtak meg, hanem egyrésztől mindenféle nemzeti nagyelbeszélés mellett, velük szemben léteztek másfajta „szólamok”, amelyek hagyománykonstrukciója eltért a nemzeti teleológiától, másrésztől a nemzeti nagyelbeszélések megkérdőjelezése, egyesek látványos bukása helyet biztosított a különféle újabb elméleti irányok által körvonalazott szemléletnek, ilyen például a posztkolonialis elmélet, ilyen már föl-fölhangzott a hermeneutika bizonyos képviselőinél, az egészelvűséget és a logocentrizmust megkérdőjelező dekonstrukciós teóriában és így tovább. Mindazonáltal mégsem lehet szó régebbi rossz és újabb jó szembeállításáról, az ideológia- és gondolkodástörténet nem egyenes ívű fejlődéssel jellemezhető, s bár egy naivabb fejlődéshit sosem igazolódott, a „fejlődés” eleve korlátozott keretek között bizonyult használhatónak (technikai fejlődés, például), éppen a kelet-közép-európai régió viharoktól megtépázott története, az önazonosság makacs, szenvedélyes, zezugos vidékre vezető, nemegyszer labirintusos története arra int, hogy ezt a történetet, mint a történeteket általában, ne statikájukban, hanem dinamikájukban, állandó alakulásukban szemléljük, az állandóságot figyeljük a változásban, valamint – ennek megfelelően – az állandóság ideiglenes érvényességét, kényszerű vagy akart változás-„igény”-ét. A régióképződés feltételei ki voltak téve a „történelem” változásainak, az egyediségről, a „nemzeti”-ről, önépítésről alkotott ideologémák elterjedtségének, illetőleg a nagyobb egységen belüli részleges elkülönülés és csoporttudat viszonyáról szőtt nézeteknek. A saját meg az idegen vitában, összefonódottságban, elutasításban és integrálásban jelenik meg, éppen ez az állandó reflexió (vagy reflexiók kényszer) alkothatja a régiók egyik megkülönböztető sajátosságát. Ennek szem előtt tartása vezethet el a méltányosabb értelmezéshez, olyan jelenségek értékeléséhez, amelyek esetleg korábban elutasítottak. A kutatásnak így került középpontjába a pluralitás, a polikulturalitás, a soknyelvű városokból²³ üzenő közös kulturális/irodalmi múlt. Ennek felderítése, többoldalú megvilágítása átírhatja nem pusztán a régiótudatot (ha van), hanem a nemzeti irodalomtörténeteket is.

22 Moritz Csáky: *Die Wiener Moderne. Ein Beitrag zu einer Theorie der Moderne in Zentral-Europa. In nach kakanien...* a 20. sz. jegyzetben i. m., 59–102., különösen 78.

23 Ulla Lidén: *Die polyglotte Bereitwilligkeit im alten Österreich. Ein sprachliches und kulturelles Thema in Doderers symphonischem Roman No. 7. In Österreich. Beiträge über Sprache und Literatur.* Hg. Christiane Pankow. Umeå 1992, 9–29. A szerzőnő idézi *A slunji vizesés* című regényből: „Donald kannte diese polyglotte Bereitwilligkeit dieser Stadt.”